

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

CUID, December 2017, 21 (2): 1249-1266

Ahmed Sâfi'nin Sefînetü's-Sâfi'sinde Mûsikî Bölümleri ve Ud'la İlgili

Kısımın İncelenmesi *

***Music Topics in Aḥmad Şâfi's Safîna al-Şâfi and an Examination of
the Part Related to Oud ****

Mehmet Tıraşcı

Doç. Dr., Cumhuriyet Ü., İlahiyat Fakültesi, Türk Din Mûsikîsi Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Cumhuriyet U., Fac. of Theology, D. of Turkish Religion Music, Sivas, Turkey

mtirasci@hotmail.com

ORCID ID orcid.org/0000-0002-7047-8136

Mustafa Özfıdan

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı.
Instructor, Ministry of National Education, Turkey.

mustafaozfıdan42@gmail.com

ORCID ID orcid.org/0000-0001-9520-285X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30 Mayıs/May 2017

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Kasım/November 2017

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık/December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Cilt / Volume: 21 **Sayı – Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 1249-1266

DOI: <https://doi.org/10.18505/cuid.317103>

* Bu makale hazırlanırken ilgili kısmın transkripsiyonunda “Sefînetü's-Sâfi'de Mûzik” isimli tez çalışmasından istifade edilmiştir. Buranın haricindeki kısım özgün bir çalışma olup Mehmet Tıraşcı tarafından hazırlanmıştır. This article is extracted in transposition of the relevant part from the thesis entitled “Music in Safîna al-Şâfi” (M. Thesis Dissertation, Marmara University, Istanbul, Turkey, 2015). The sections outside are original works and prepared by Mehmet Tıraşcı.

Cite as: Tıraşcı, Mustafa-Özfıdan, Mustafa. “Ahmed Sâfi'nin Sefînetü's-Sâfi'sinde Mûsikî Bölümleri ve Ud'la İlgili Kısımın İncelenmesi-Music Topics In Aḥmad Şâfi's Safîna al-Şâfi and An Examination of The Part Related to Oud”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 21, sy. 2 (Aralık/December 2017): 1249-1266. doi: 10.18505/cuid.317103.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/cuid>

Copyright © Published by Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey.

Ahmed Sâfi'nin Sefînetü's-Sâfi'sinde Mûsikî Bölümleri ve Ud'la İlgili Kısımın İncelenmesi

Öz: Osmanlının son dönem entelektüel ve yazarlarından Ahmed Sâfi Bey'in (ö. 1926) günümüze ulaşan en büyük eseri on sekiz ciltten oluşan Sefînetü's-Sâfi isimli ansiklopedik çalışmadır. Orijinal nüshası kayıp olan eserin, mikrofilm halindeki bir kaydı Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Birkaç küçük incelemenin haricinde bu eser halen araştırmacıları beklemektedir. İşte biz bu makalemizde, Sefînetü's-Sâfi'de bulunan mûsikî ile ilgili bir bölümü inceledik. Bu bölümlerden ud hakkında olup udun tarihi, yapısı ve sonradan ilâve edilen beşinci teli konu edinir. Ahmed Sâfi'nin eserinde ele aldığı konular ve işleyiş biçimi incelendiğinde bazı eserlerden iktibaslar yaptığı görülür. Hem tarihi hem de nazarî açıdan verdiği bilgilerin bir kısmında yanlışlıklar vardır. Biz aşağıda bu konuları sırası ile ele aldık ve bazı eleştirilere tabi tuttuk. Bazı eksik ve yanlış bilgileri içermesi ile beraber daha önceki eserlerde görmediğimiz bir takım farklı konular bulunması sebebiyle tarihi önemi haizdir.

Anahtar Kelimeler: Mûsikî, Türk Mûsikîsi, Ud, Ahmed Sâfi, Sefînetü's-Sâfi.

Music Topics in Aḥmad Şâfi's *Safîna al-Şâfi* and An Examination of The Part Related to Oud

Abstract: The late period Ottoman intellectual and writer, Aḥmad Şâfi's one of the extant works is an encyclopedic study consists of eighteen volumes. The original copy is lost but there is a microfilm record at Suleymaniye Manuscript Library. Apart from a few book reviews, this work has still not attained enough attention from researchers. In this article, we examine a section on music in *Safîna al-Şâfi*. This chapter is about the oud and its history, its process of making, and the fifth string that is added to oud later. When examining the subjects and the way that Aḥmad Şâfi dealt with in his work, it has been seen that he made quotations from some works. There are some mistakes in the information given, both historically and theoretically. We have discussed these issues in turn with the following and have subject to some criticism. Some of the incomplete and incorrect information contained in the previous works together with a number of different topics are found because of the historical importance.

Keywords: Music, Turkish Music, Oud, Aḥmad Şâfi, *Safîna al-Şâfi*.

SUMMARY

Aḥmad Şâfi was born on 24 February 1851 in his family house around Bahçekapı in Istanbul. His father, who was a state manager, was Sayyid İbrahim b. al-Hâj. Aḥmad Şâfi studied the Qur'ân and the Tajwîd in primary school in Bahçekapı and continued his education at Vâlîde Sultan Rushdiyya school. He lived in Anatolia and Rumeli due to his father's duty. He began his official life in November or December 1865 in loan department of state treasury. Later, he learned Arabic from Tokatlızâde Hacı Ahmed, and Persian from Mirza İsmail.

Although he retired in 1913 having worked at different office jobs, he had short-lasting jobs in the following years. A year before his death, he taught *Mesnevi* at Uzbeks Dergâh, which was opposite the Sokollu Mehmed Pasha Mosque in Dizdariye on Friday nights. Meanwhile, He also gave Persian lessons to those who demanded to learn. He died in 1926 in the house of İbrahim Bey, who was his son.

In our work, we used the digital copy of Aḥmad Şâfi's work in the number of 2096 of Suleymaniye Library's Manuscript Department's Microfilm Archive. The inner cover of this copy contains the following statement: "Safîna al-Şâfi, Aḥmad Şâfi, Cerrahpasa Medical History Institute, 210 x 150 mm, İstanbul, Suleymaniye Library Microfilm and Photocopy Service December 1972 - February 1973." In addition, in some volumes the inscription "Institute of Medical History Library" was recorded. However, in today's scans, the original copy of this work has not been found. From these records, it was understood that the microfilm was shoot by Suleymaniye Library between December 1972 and February 1973.

Consisting of eighteen volumes, the work contains encyclopedic information on various topics. The work, which is a manuscript, was written with the Ottoman period alphabet. There is no detailed study on Safîna al-Şâf and the only study on its contents belongs to Necdet Tosun. In that study titled "Kültür Tarihimize Işık Tutan Mühim Bir Kaynak: Safîna al-Şâfi", the content of the work dealt with the volumes in connection with the topic titles, after information about the author and his work was given.

There is an independent title on music in three places in the work which is the subject of this study. The first of these is the section titled "oud from musical instruments" is between the pages of 1187 and 1196 in volume X, the section of

"The performance of the music performance" is between the pages of 1226 and 1235 in volume XI and the part of "relation of music science to astronomy" is on the pages of 2990 and 2993 in volume XVIII. Aḥmad Şāfi began to write volume X of his book in February 1916. When it is considered that the next volume was written in August 1916, it can be said that the part which was examined in this study was written in 1916.

Aḥmad Şāfi expresses that he uses three names in his work. These are al-Fārābī (d. 950), Abd al-Qadir Merāgī (d. 1435) and Ladikli Mehmed Çelebi (d. 15th century). He also makes quotations from al-Fārābī's work titled *Kitāb al-Mūsikā al-Kabīr*. This is important to our view due the fact that these were obtained through rumor and based on the information in the book and the writers had never seen the work of al-Fārābī although al-Fārābī, was mentioned as a source in many of the works written in the Ottoman period. In this sense, the scientific principle draws attention in Aḥmad Şāfi's work style. Along with this fact, Aḥmad Şāfi offers some contradictions by taking some wrong information into his work. For example, Aḥmad Şāfi attributes the fifth string which is added to the oud to al-Fārābī, However, this string started to be used in the Arab world at least a century ago. Another wrong evaluation of Aḥmad Şāfi was that he claimed that the sixth string of oud appeared in the 15th century.

It is important that Aḥmad Şāfi creates a small dictionary of pieces of oud in his work as we cannot see this kind of explanation in previous works. By being aware of this fact, he expresses that he offers new information to the readers, indicating that such words are not even found in dictionaries.

We do not know why the author produces a chapter on merely the oud. Why did he choose the oud among many instruments? Why did he deal with oud history and structure instead of giving information about music theory and history? Such a question would be easy to answer for the works written before the 15th century as the oud was the basic instrument through which the theory of music was explained to this century. However, when it came to the 20th century, the oud had already lost its feature especially in the Ottoman territory. Nevertheless, based on his own statements, we can think that he made such a choice because he mentions the works of the theoreticians such as al-Fārābī, Merāgī and Ladikli. In our opinion, one of the most important points in this title is the explanation of the terms and phrases about the parts of oud. As the author says, this is

information which is not found in dictionaries, and it is valuable at the thought that there is still no comprehensive music dictionary today.

GİRİŞ

İslam tarihinde musiki hakkında kaleme alınan ve günümüze ulaşan en eski çalışmalar Kindî'ye (ö. 252/866) aittir. Aradan geçen yaklaşık on iki asırda pek çok eser kaleme alınmış, mûsikînin hem nazarî yönü incelenmiş hem de felsefî yönüne değinilmiştir. Bu eserlerden bazıları müstakil olarak mûsikî hakkında iken bazıları da çalışma içerisinde müzikal konulara değinmek suretiyle oluşturulmuştur; Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Durretü't-Tâc*'ında olduğu gibi. İşte bu şekilde elimize ulaşan eserlerden, yakın döneme ait biri Ahmed Sâfî Bey'in *Sefînetü's-Sâfî*'sidir. On sekiz ciltten oluşan bu büyük ansiklopedik eserde üç bölüm mûsikîye ayrılmıştır.

Makalemizde öncelikle Ahmed Sâfî Bey hakkında bilgi verecek, daha sonra eserini tanıtmaya gayret edeceğiz. Osmanlı dönemi harf sistemi ile kaleme alınan eserindeki ud ile ilgili bölümün transkribesini verip bu kısmı inceleyecek ve elimizdeki diğer eserlerle karşılaştıracamız. Bu minvalde bilimsel araştırma yöntemlerinden metin tahlili, betimsel karşılaştırma ve örneklendirme başvuracağımız araştırma metotlarından olacaktır. Çalışmamızda gayemiz Ahmed Sâfî Bey'in eserinde konumuz ile ilgili kısımları günümüz araştırmacılarına ulaştırmak, müellifin mûsikî anlayışını ortaya koymak ve hakkında henüz ayrıntılı bir araştırma yapılmayan eserinin mûsikî ile ilgili kısımlarını tahlil etmek olacaktır.

1. AHMED SÂFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Ahmed Sâfî'nin hayatı hakkında birkaç kaynağın haricinde bilgi bulunmamaktadır. Bunların da çoğunluğu çalışmamıza konu olan *Sefînetü's-Sâfî*'den iktibas edilmiştir. Ahmed Sâfî eserinde 22 Rebû'l-âhir 1267'de (24 Şubat 1851) İstanbul Bahçekapı civarındaki evlerinde dünyaya geldiğini aktarır. Babası Elviye¹ mutasarrıfı memurlarından Seyyid İbrahim b. El-Hâc'dır. I. Abdülhamid tarafın-

¹ Eski Mülkiye teşkilatında müstakil mutasarrıf idaresinde bulunan yerler hakkında kullanılır. Arapça sancak demektir. Şimdiki valilik ve kaymakamlık arasında bulunan bir mevkidir. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 1: 523.

dan Bahçekapı'da açılan Sıbyân Mektebi'nde Kur'ân-ı Kerîm ve tecvîd okumuş ve eğitimine Vâlîde Sultan Rüşdiye Mektebi'nde devam etmiştir. Babasının memuriyeti sebebiyle Anadolu ve Rumeli'de bulunmuştur. Kasım veya Aralık 1865'de maliye hazinesi istikraz odasında memuriyete başlamış olup bu tarihten sonra Tokatlızâde Hacı Ahmed Efendi'den (ö. XIX. yy.) Arapça, Mirza İsmail'den ise Farsça öğrenmiştir.²

Rus muharebesi sırasında İplikhâne, askerî misafirhane ve hastane başkatipliğinde bulunmuş, daha sonra Selânik Fırka-i Askeriyesi başkatipliği, Aydın Menteşe ve Tavas ağnâm ve a'şâr memuriyeti, mülkiye tekâüd sandığı kaleminde ma'zûlîn kısmı mümeyyizliği ve müdürlüğü yapmıştır. Kırk sekiz yıl kadar sürdürdüğü memuriyetinden 1913'te emekli olduysa da 1917 ve 1918 yılları arasında Evkâf Nezâreti Defter-i Hakanî Münakalat Kalemî'nde bir müddet memuriyet görevinde yer almıştır. Buradaki vazifesinden ayrıldıktan sonra sahaflar çarşısında bir dükkân kiralayıp iki bin ciltten fazla sayıdaki kitabını satışa çıkarmış, fakat bu işten umduğunu elde edemeyince Kasım 1920'de elindeki kitapları toptan satarak işine son vermiştir.³

Vefatından bir sene kadar önce Dizdâriye'de Sokollu Mehmed Paşa Câmii karşısında bulunan Özbekler Tekkesi'nde Cuma geceleri *Mesnevî* okutmaya başlamıştır. Yine bu dönemde talep edenlere Farsça dersleri vermiştir. Oğlu Binbaşı İbrahim Bey'in evinde 1926'da vefat etmiştir.⁴

Hüseyin Vassaf, Nakşî-Halidî şeyhlerinden Çarşamba'da Yanyalı İsmet Efendi'ye müntesip olduğunu fakat bunu gizlediğini belirtir.⁵ Düşünce dünyası tahkik edildiğinde İbn Arabî'den etkilendiği görülür. Hurûfilik ve kimya ilmüne merakı bulunan Ahmed Safî, eserlerinden hareketle döneminin entellektüel kişilerinden sayılabilir. Üç eseri ve neşrettiği bir dergi bulunmaktadır. Ayrıca şiirlerini topladığı yazma bir *Divan*'ı ve *Mecmuam* isminde 1893-1894'te

² Ahmed Sâfi, *Sefinetü's-Sâfi*, Süleymaniye Ktp., Mikrofilm Arşivi nr. 2096, 1: 1.

³ Necdet Tosun, "Kültür Tarihimize Işık Tutan Mühim Bir Kaynak: Sefinetü's-Sâfi", *İlam Araştırma Dergisi* 1, sy. 2 (1996): 178; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1970) 3: 1562; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp, nr. 2305-2309, 4: 153-54.

⁴ Tosun, "Kültür Tarihimize Işık Tutan...", 178; İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, 1562; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 154.

⁵ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 153-54.

yayınladığı küçük bir kitapçığı vardır. Günümüzde bir nüshası Süleymaniye'de bulunan bu eserde edebiyat üzerine bazı yazılar, şiirler ve nükteler ile İbn Malik'in *Elfiyye*'sinden bir bölümün izahı yer almaktadır. *Şule* ismindeki dergisinde ise siyaset dışında tüm meseleler konu edilir. On beş günde bir yayınlanan bu dergi ancak üç-dört sayı kadar neşredilebilmiştir.⁶

2. SEFİNETÜ'S-SÂFÎ

Çalışmamızda Ahmed Sâfi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü Mikrofilm Arşivi'nde 2096 numarada bulunan dijital kopyasından istifade ettik. Bu kopyada bulunan iç cilt kapaklarında "Sefîne-i Sâfi, Ahmed Sâfi Bey, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü, 210 x 150 mm, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm ve Fotokopi Servisi Aralık 1972 - Şubat 1973" ibaresi bulunmaktadır. Ayrıca bazı ciltlerde "Tıp Tarih Enstitüsü Kütüphanesi" kaydı düşülmüştür. Fakat günümüzde yapılan taramalarda bu esere rastlanamamıştır ve nerede olduğu bilinmemektedir. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Aralık 1972 - Şubat 1973 tarihleri arasında Süleymaniye Kütüphanesi tarafından mikrofilmi çekilmiştir.

Eser on sekiz ciltten oluşmakta ve oldukça farklı konularda ansiklopedik bilgiler içermektedir. El yazması olan eser, Osmanlı dönemi alfabesi ile kaleme alınmıştır. *Sefînetü's-Sâfi* hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmamış olup, içeriğine dair ele alınan tek çalışma Necdet Tosun'a aittir. "Kültür Tarihimize Işık Tutan Mühim Bir Kaynak: Sefînetü's-Sâfi" isimindeki bu çalışmada müellif ve eseri hakkında bilgi verildikten sonra, ciltlerine göre konu başlıklarıyla eserin muhtevası ele alınmıştır. Bazı kaynaklarda "Sefîne-i Sâfi" olarak zikredilse de Tosun, müellifin de eserinde zikrettiği şekilde "*Sefînetü's-Sâfi*" şeklinde kaydedilmesini uygun bulmuştur.⁷

Makalemize konu olan eserde üç yerde mûsikîye dair müstakil başlık bulunmaktadır. Bunlardan, "Âlât-ı Mûsikîden Ud" başlıklı bölüm X. ciltte 1187 ve 1196. sayfalar arasında, "Sadâ-Mûsikî Te'sîrâtı" isimli bölüm XI. ciltte 1226 ve 1235. sayfalar arasında, "Fenn-i Mûsikînin İlm-i Nücûma Taalluku" isimli bölüm ise XVIII. ciltte 2990 ve 2993. sayfalar arasında bulunmaktadır. Ahmed Sâfi, X.

⁶ Tosun, "Kültür Tarihimize Işık Tutan...", 178-79.

⁷ Tosun, "Kültür Tarihimize Işık Tutan...", 177-89.

cilde Şubat 1916'da başlamıştır. Bir sonraki cildin Ağustos 1916'da yazıldığı düşünöldüğünde, incelemesini yapacağımız ud ile ilgili bu kısmın 1916 yılında kaleme alındığını söyleyebiliriz.

3. “ÂLÂT-I MÛSİKİDEN UD” İSİMLİ BÖLÜMÜN TRANSKRİBESİ

Ahmed Sâfi Bey'in ud ile ilgili bu makalesini incelemeye geçmezden evvel, ilgili bölümün transkribesini vereceğiz. Bu transkribede [ ] şeklinde verilen parantezler X. ciltteki bu bölümün sayfa numaralarını göstermek için eklenmiştir. ( ) şeklinde verilen parantezler ise tamamen müellife ait olup, isim ve eserleri vurgulamak maksadıyla kullanılmıştır. Bu çerçevede müellifin yazımına sadık kalınarak makale, günümüz harfleri ile aşağıda verilmiştir.

[1187] ÂLÂT-I MÛSİKİDEN ‘UD

‘Üduñ târiḥ ve şüret-i icâdına dâ’ir âsâr-ı eslâfda o kadar rivâyât-ı muhtelifedir ki bunların içinden eñ mevşûkı hangisi olduğunu bulub çıkarmak hemân derece-i istihâlededir. Bu muhtelif rivâyetlerden istintâc olunan bir ḥaḳîkat var ise o ‘üduñ pek qadım zamânlardan beri memâlik-i şarkıyyede ma’lûm ve müsta‘mel olmasıdır. Ḥâce (‘Abdülkâdir Merâğî), (Şafiyüddîn ‘Abdülmü’mîn)in (Kitâbü’l-Edvâr’ı) için yazdığı mükemmel bir şerḥ-i Fârisiye zeyl itdiği (Fevâ‘id-i ‘Aşere) nâm risâlesinde ‘üduñ (Lamek bin Kâbil) tarafından iḥtirâ‘ idildigini ve bu iḥtirâ‘a sebep olan vaḳ‘ayı ber-taḫşîl-i ḥikâye idiyor.

‘Arab ve ‘Acem mü’elliflerinin bir kısmı ‘üduñ mücidi ḥukemâ-yı qadîmeden (Fişâğoras) olduğunu ve ḥakîm müşârun ileyh, ib‘âd-ı mülâyeme-i müsikiyye ḥaḳkındaki keşf-i mühimmine muvaffaq olduğdan sonra ib‘âd-ı mezkûreniñ taḫbîki için bu âleti taşvîr ve î‘mâl itdigini yazdıkları ḥâlde kısm-ı digeri ḥakîm meşhûr (Eflâṫün)uñ iḥtirâ‘ kerdesi olan âlât-ı müsikiyye meyânında ‘üduñ daḫi dâḫil bulunduğunu [1188] iddi‘â itmekdedirler.

İkinci rivâyeti zikr iden müellifiniñ ḫavlince (Eflâṫün) ‘üd-nevâzlıkda o derece mâhir imiş ki bu âlet müsiki ile nağme-serâlîğa başladığı vaḳit sâmi‘leri üzerinde te’sîrât-ı muhtelifi istihâline muvaffaq olurmuş. Yine bu müellifleriñ ‘ilâve itdiklerine göre ḥukemâdan (Aristo), Eflâṫün’uñ fenn-i elḫân sâzideki bu iḫtidâr-ı kâmilini tıyarak ‘üd çalmağı öğrenmek hevesine düşmüş. Ve fi’l-ḥaḳîqa (Aristo) daḫi senelerce çalışmış. Ve Eflâṫün’uñ her ḥâlde kendisine tefevvükünü teslime mecbûr olmuş. Ve anıñ şâkirdânı zümresine iltihâk itmiştir.

Eflâṭūn'a isnād idilen bu kudret-i müsiqiyyeniñ 'ayniyle mu'allim-i s̄anī (Ebū Naşr Fārābī)de daḥi bulunduḡı mervīdir. Kütüb-i Muḥāzarāt'da ber-taḡşīl-i muḥarrer olduḡı üzere müşārūn ileyh 'ūd çalaraq te'sīr-i müsiķi ile evvelā sāmi'lerini güldürmüş, mü'aḥḥiren tebdīl-i maķām idüb girye-nāk itmiş.

Esātize-i kadīme-i müsiqiyyeniñ terācim-i aḥvālī şırasında teşādūf idilen bu gibi ḥikāyelerden maķşad-i aşlī, bu zātlarıñ müsiķideki iķtidār-i fevķa'l-ādelerini göstermekden 'ibāret olduḡını ve ḥaķiķate temāmī-i [1189] muṭābaķat nokṭa-i nazarından bu ḥikāyātīñ her ḥālde mubālaḡadan ḥālī olmadıḡı muḥtemel bulunmaķla berāber rivāyāt-i vāķī'aniñ büsbütün aşılız olmadıḡını teslim itmek lāzım gelir. Çünkü Ḥāce ('Abdülkādīr Merāḡī)niñ āsarında görülen devr-i beyān-i ṭarīķa-i şūdūdi -ki bu'ūddur-

عمل اورند و بان تلحينات كنند بنوعى كه سامعان صاحب ذوق غالب شوق بكريند⁸

ser-levḫalı faşl-ı maḥşūşda 'ūd ile bu gibi te'sīrāt-ı muḥtelifenin istiḥşālīne şüretle mümķūn olacaḡından 'arīz ve 'amīķ baḡş idildiḡi gibi bu faşlıñ nihāyetinde Ḥāce müşārūn ileyh kendisiniñ daḥi 'ūd-nevāzlıkda bu derece-i tekemmüle vāsıl olduḡını beyān eylemişdir. Zāten tetebbu'āt-ı tārīḥiyemizi biraz tevsī' ider isek müsiķi ile sāmi'ine te'sīrāt-ı mütenevvi'a iķā'-ı esāsına müs-tenid olan kudret-i müsiqiyyenin yalnız (Eflāṭūn) ile (Fārābī)ye münḥaşır olmadıḡını görmekdeyiz. Ez-ān cümle (Fārābī)den biñ iki yüz sene muḡaddem (flavṭa) çalan müsiķişinās (Tīmūte)niñ daḥi flavṭasıyla sāmi'lerine 'aynı te'sīrātı iķā' itmiş olduḡuna [1190] dā'ir tārīḫde bir ḥikāyeye teşādūf idiliyor. Bu ḥikāyeniñ ḥurāfāt-ı kadīme-i Yūnāniyye 'idādina dāḥil olacaḡ pek çok yerleri bulunduḡı kābil-i inkār deḡil ise de ṭarz-ı taḥrīri esāsen pek laṭīf ve şā'irānedir.

'Arab mü'elliflerinin 'ūd ḥaķķında taḡşīlāt-ı mükemmele-i fenniye viren eñ kadīm mü'ellif, ḥakīm-i şehīr (Fārābī)'dir. Müşārūn ileyh (Kitābü'l-Mūsīķa'l-Kebīr) 'unvānlı eşeriniñ (Kitābü'l-ālāt) kısmında 'ūda dā'ir pek kıymetdār ma'lūmāt virmektedir. Bu ma'lūmātdan añlaşıyor ki, (Fārābī) 'aşırına kadar 'ūduñ yalnız (dört) teli var imiş. Bu telleriñ en pestine (Bam) ve ondan şoīrakilere şırasıyla (Meşleş), (Meşnā) ve (Zīr) nāmları veriliyor imiş. Bi'l-āḡhere ('ūd-ı kadīm) nāmını alan bu dört telli 'ūduñ tiz ṭarafına (Fārābī), (Ḥād) nāmıyla bir tel daha 'ilāve

⁸ Bu Farsça ibare şöyle tercüme edilebilir: İcrā edilip naḡmeli şekilde söylendiḡinde, zevk sahibi dinleyiciler şevke gelip aḡladılar.

iderek telleriñi beşe iblāğ itdigi ‘ūda, (‘ūd-ı mükemmel) tesmiye itmiş. (Fārābī)niñ (Ḥād) telini ‘ilāveye neden ṭolayı lüzüm gördüğüni yine kendisiniñ eşerinden iktibās itdigimiz ma‘lūmāta müsteniden ber-vech-i ātī beyān idelim: [1191] ‘ūdun telleri arasında mine’l-ḳadīm (zū’l-erba‘a) bu‘udı ya‘ni (küll ve rub‘u küll 1 +¼)⁹ nisbeti bulunduğı cihetle bu ḥesābca (Bam) teliniñ (Yegāh), (Müşelles)in (Rast), (Mešnā)nın (Çārgāh), (Zīr)in (‘Acem) nağmelerine iştiḥāb idilmesi lāzım gelir idi.

Benāberin o ‘aşırda ‘ūdiler ellerini ‘ūduñ şapındaki mevki‘-i ašliyesinden ileri götürmemek şartıyla ancak (Yegāh)dan (Sünbüle)ye ḳadar olan nağmeleri icrā idebiliyorlar idi. (Yegāh-Sünbüle) bu‘udı ise cem‘-i kāmīl denilen (Yegāh-Tiz Nevā) bu‘udundan temām (iki) bu‘ud ṭanīni (4/1 – 6/8)¹⁰ nāḳış bulunuyor. Ta‘bīr-i digerle (Sünbüle)den şoñra (Tiz Çārgāh) ve (Tiz Nevā) nağmeleriniñ de ‘ilāvesi icāb idiyor idi. (Fārābī) bu noḳsāniñ ikmāli için üç çāre bulunduğunu beyān ile diyor ki:

و قد يمكن تمام هذه الجمع في هذه الالة بوجه احدها ان يشد دستان اسفل من دستان الخنصر
ببعدين طنينين و يستعمل نغمتا هذين الدستانين في الذير وحده غير ان في بعض ذلك عسرا اذ كان يحتاج فيه
الى ان تخرج الاصابع عن الامكنة المعتادة: و المعدة للسمع منها النغم خروجا كثيرا. و الوجه الثاني:

[1192] ان ترتب اوتارها غير الترتيب المعتاد. و تعرض بهذا الوجه ان ينتقل النغم التي كانت تسمع
في الترتيب المشهور من امكان الى اماكن اخر وربما لحق مع ذلك ان يفقد كثير من النغم التي كانت تسمع من
الدساتين فيما قبل ذلك حتى كانت تلك المفقودة اجزاء لالحان شأها ان تسمع من العود لم يكن حينئذ ان
تسمع منه تلك الالحان.¹¹

⁹ Burada verilen hesaba göre dörtlü aralık 5/4 oranını vermektedir ki bu hesap yanlışır. Dörtlü aralık 4/3 şeklinde verilmeliydi.

¹⁰ Bu aralık oranının (4/1 – 8/6) şeklinde yazılması gerekirdi. Fakat bu oran hesaplamasında da yanlışlık vardır. Cem’i kāmīl denen iki oktavdan iki tanini çıkarılması demek 4/1 oranından iki tanini hesabı eden 81/64 (9/8 + 9/8) aralığının çıkarılması demektir. Bunun sonucu ise 175/64 eder.

¹¹ Tercümesi: Bu sazda (udda) cem’in (Tiz Neva’ya ulaşan aralığın) tamamlanması için birinci yol şudur: Hınsır perdesi’nin (Sünbüle) altındaki iki aralık ve iki tanini olacak şekilde, iki perde (bağı) daha ilave edilir. Böylece Zir’de kullanılacak iki perde ortaya çıkar. Bu ise zordur. Böyle yapıldığında parmaklar (asıl pozisyonundan) çıkar. Bu şekilde işitilecek haricen çokça nağme ortaya çıkar. İkinci yol ise, tellerin aslı halinden farklı şekilde akort edilmesi ile meydana gelir. Bu yolla nağmeler malum olduğu bölgeden başka bir yere intikal edilmiş olur. Belki de bununla işitilecek nağmelerden çoğu (kendi) yerinden çıkar. Bununla udda elde edilmesi amaçlanan ezgi (kendi ye-

Ḥakīm müşārūn ileyhiñ bālādaki ifādâtına göre bu çāreleriñ birincisi (Zir) teliniñ üzerinde küçük parmak ile başılan perde bağından (ya'ni Sünbüle destānından) aşığıya toğrı her biri bir bu'ud tanini nisbetinde iki destān daha bağlamak ve bu destānlara yalnız (Zir) teli üzerinden başmağdır. Ma'amāfih bunuñ müşkilātı kâbil-i inkār değildir. Çünkü parmađlarıñ mevākı'-i mu'tādeden uzaklaşması hasebiyle 'ale'l-ekşer sem'a nāhoş gelen nađmeleriñ şudurı vākı' olur.

İkinci çāre ise 'ūdı mu'tād olan şarık-i iştahābından ğayri: Meşelā telleri arasında (zü'l-ḥams) bu'udı bulunacağ şüretde āhenk [1193] itmekdir. Bu hālde bütün nađamātıñ mevākı'ı değişerek evvelki destānlardan çıkan nađmeleriñ ekşerisi mevākı'-i sâbıkalarında bulunamaz ki bunuñ neticesi olarak 'ūduñ iştihāb-ı kâdimine göre bağlanmış destānlar ile çalınan bir havayı 'aynı destānlar ile terennüm itmek mümkün olamaz. Bu maḥzūrlarına mebnī, (Fārābī) birinci ve ikinci çāreleri pek de muvāffık görmüyor. Yegāh – Tiz Nevā bu'udunu ikmāl için eñ suhüetli şarık, 'ūda beşinci bir tel 'ilāvesi olduğunu (Sünbüle) perdesine çekilmesi lāzım gelen bu tele (Hād) nāmını verdiğini bu tel üzerinde 'Araplarca (Bınsır) denilen parmağa maḥşūş olan destāna başılınca (Tiz Nevā) nađmesiniñ çıkacağını 'ibāre-i ātiyesiyle izāh idiyor:

و الوجه الثالث ان يذاد وتر خامس فيشد تحت الزير. و تقر الدساتين على حالها. و يجعل نغمة مطلق

الخامس مساوية لنغمة خنصر الزير. و لنسم هذا الوتر الحاد. فيصير بنصر الحاد تمام ضعف الذى بالكل.¹²

Fārābī kendi 'aşrında kullanılan ālāt-ı mūsikiyyenin envā'ını ber-tafşil-i ta'rif ve beyān maқsadiyla yazdığı (Kitābü'l-ālāt)ında eñ ziyāde 'ūddan baḥş itmişdir. Kitābıñ bu kısmında 'ūddaki [1194] destānlarıñ mevākı'ine dā'ir müşārūn ileyhiñ daha bir çok ifādāt-ı mühimmesi vardır.

'Ūd kelimesi lisān-ı 'Arabda münḥaşıran baḥşı şadedinde bulunduđı ālet-i řarab ma'nāsına mevzū' bir lafız deđildir. Kāmūs ('ūd)ı şu şüretle ta'rif idiyor. ('ūd) 'aynıñ zammıyla ḥaşeb ma'nāsınadır ki şecerdir. Kesilmiş ağacdır. Yerinde yine 'avdet ideceđi i'tibāriyledir. Cem'i, 'idān ve e'vād gelir. Ve bu münāsebetle

rinden, asıl parmak pozisyonundan) sapar. O zaman da ezgi (hakkıyla) işitilemez. (Yani teller arasındaki ahenk bozulur.)

¹² Tercümesi: Üçüncü yol, Zir (telinin) altına bir tel daha ilave etmektir. Bu şekilde iki perde yerleştirilmiş olur. Beşinci mutlak (boş tel) nağmesi (Sünbüle) Zir-i Hınsır'a eşitlenmiş olur ve bu teli Had olarak isimlendiririz. Böylece Hād-i Bınsır ile oktav tamamlanmış olur.

ḥāşşaten (lāġūta) didikleri sāza ıtlāk olunmuştur. Kezalik tebhīr eyledikleri (‘ūd) ağacına ıtlāk olunmuştur. ‘Arabların (el-‘ūd) şüretinde yazdıkları bu kelimenin pek çok el-sine-i ecnebiyyeye nakl idildiği görülmektedir. ‘Arablar ‘ūdun aqsām-ı muhtelifesini birer ism-i maḥşūş ile tesmiye etmişlerdir. İştīlāḥāt-ı fenniyyeden ma‘dūd olan bu isimleri ekseriyā luġat kitāblarıyla ḥāl itmek mümkün olmadıġından kütüb-i ‘Arabiyyede teşādūf itdigimiz esāmiden ba‘zılarını erbāb-ı tetebbu‘ca müceb-i istifāde olur ümidiyle buraya kayd ediyoruz.

‘Uduñ el ile tutulan şapının üstüne (vech), altına (zahr), tekne dediğimiz kısmına (kaş‘a), [1195] şapına (rakbe), eşiğine (enf), burğuların geçirildiği maḥal-line (bencāk), bencākın içi boş olan tarafına (mestere), burğularına (‘aşāfir), burġu şakbelerine (ḥurūḳ), tellerine (evtār), ‘uduñ kapağı üzerine yapıdırılıb şakbelerine tellerin uçları bağlanan ağaç parçasına (fers), mızrābın kapaġa urmaması için mevzū‘ bulunan (baġa)dan ma‘mül parçasına (rakme), kapağın ortasındaki fetḥasına (şemse), şemsenin tarafeynindeki iki küçük fetḥalarına (şemsiyāt), teknenin müteşekkil olduġu tülānī aqsāmına (bārāt) ‘ūd çalanların mızrabına baġadan yapılmış ise (zaḥme) ve kartal kanadından çıkan tüylerden ise (rişetü’n-nesr) nāmları virilmektedir.

(Fārābī) ‘aşrında müsta‘mel olan ‘ūd ile bugün müsiķişināslarımızın ellerinde görülen ‘udlar arasında başlıca iki fark bulunur: bu farkların birincisi ‘uduñ şapında perde bağları bulunmasıdır ki şimdiki ‘udlarda böyle bir şey yoktur. İkincisi ‘uduñ telleri o tārīḥde ve daha soñraları (Yegāh), (Rast), (Çārgāh), (‘Acem), (Sünbüle) naġmelerine iştīḥāb idildiği ḥalde [1196] el-yevm (Yegāh), (Hüseyni), (‘Aşîrān),¹³ (Dügāh), (Nevā), (Gerdāniye) naġmelerine çekilmiş. Ve fazla olarak (Gerdāniye) telinin altına (Kaba Dügāh)¹⁴ naġmesini veren bir tel daha ‘ilāve edilmiş bulunmasıdır. ‘Uduñ tarīḳ-i iştīḥābında vukū‘a gelen bu taḥavvülün ne zamāna müşādif bulunduğunu ta‘yine murād olacak elde veşā’iḳ-i tārīḥiyye yoktur. Ma‘ahāza (900) tārīḥlerinde ber-ḥayāt olan Şeyḫ ‘Abdūlmecīd el-Lāziḳî’niñ te’lif-kerdesi olan (Fethiyye) nām risāle-i müsiķiyyede bu sāznā āhengi yine (Fārābī)nin beyān itdiği yolda gösterilmiş olmasına göre ‘uduñ şimdiki iştīḥābına her ḥalde bu tārīḥlerden soñra beyne’l-esātize taḳarrür itmiş ber-i‘tiyād nazarıyla bakılabilir.

¹³ Müellif Hüseynî ve Aşîrān şeklinde iki ayrı şekilde vermiş olsa da dikkat edildiğinde bu telin çekildiği perdenin Hüseynî Aşîrān olduğu görülecektir.

¹⁴ Gerdāniye telinin altına çekiliyor ise buradaki telin akordunun Tiz Çārgāh olması gerekirdi.

4. ÂLÂT-I MÛSİKÎDEN UD İSİMLİ BÖLÜMÜN İNCELENMESİ

4.1. Ahmed Sâfi Bey'in Yararlandığı Kaynaklar

Sefinetü's-Sâfi'nin ud ile ilgili kısmında, üç müslüman düşünür, eserleri ile birlikte zikredilmektedir. Bunlardan ilki, “Âlât-ı Mûsikîden Ud” başlıklı bölümü şekillendiren ve asıl muhtevaya da kaynaklık eden Fârâbî'nin *Kitâbü'l-Mûsiqa'l-Kebîr*'idir. Anadolu'da mûsikîye dair keleme alınan özellikle XV. yüzyıldan sonraki edvarlarda¹⁵ ismini sıkça gördüğümüz Fârâbî'ye atıf yapılması elbette şaşırtıcı değildir. Fakat bu eserlerin birçoğunda Fârâbî ve eseri hakkında rivayeten bilgiler bulunmakta, hatta bu bilgilerin birçoğu efsanevî bir görünüm arz edip Fârâbî'nin düşünce dünyasına ters düşmektedir. Bu husus ise, müelliflerin kaynak göstermelerine rağmen Fârâbî'nin eserlerini görmedikleri izlenimini uyandırmaktadır. Ahmed Sâfi Bey'e gelince o, Fârâbî'nin ismini zikretmekle kalmayıp, aynı zamanda eserinden yer belirtmek suretiyle iktibaslar yapmaktadır.

Yararlandığı diğer iki İslam düşünürü ise XV. yüzyıl mûsikî kuramcılarının Abdülkâdir Merâgî (ö. 838/1435) ve Lâdikli Mehmed Çelebi'dir (ö. IX/XV. yy). Bunlardan Merâgî, *Şerhü Kitâbü'l-Edvâr*'ı ile zikredilmektedir. Bu eser, Türk mûsikî tarihinin en mühim çalışmalarından olan Safiyyüddîn Urmevî'nin (ö. 693/1294) *Kitâbü'l-Edvâr*'ına yapılan şerhlerden biridir. Lâdikli Mehmed Çelebi'nin ise *Fethiyeye*'sinden istifade edilir fakat Ahmed Sâfi Bey, Lâdikli'nin ismini döneminde örnekleri görüldüğü gibi “Şeyh Abdülmecid el-Lâzikî”, olarak zikreder.¹⁶ Lâdi-

¹⁵ Edvar: Arapça "devir" kelimesinin çoğulu olmakla birlikte, zamanla mûsikî nazariyatı ve bu konu üzerine yazılmış eserlere münhasır bir terim haline gelmiştir. İlk olarak Safiyyüddîn Abdülmü'min Urmevî (ö. 1294) tarafından kullanılmıştır. Bu nazariyat kitaplarında perdeler, makamlar ve usûller dairevî bir şema üzerinde gösterilmiş, edvâr da bu manada özel bir terim manasına gelmiştir. Eski dönemlerde Türk, Arap ve Fars mûsikî nazariyatının temelini oluşturur. Başka bir ifadeyle perde, aralık, cins, tabaka ve devir kavramları ile mûsikînin pratiği arasında görsel ve kuramsal bağ kuran yöneme ve bu yöntemi temel alan el yazması eserlere verilen genel isimdir.

¹⁶ Asıl adı Muhyiddin Mehmed olup kaynaklarda hayatıyla ilgili oldukça sınırlı bilgi bulunur. Lâdikli ibâresinden yola çıkarak o dönemde Amasya sancağına (günümüzde Samsun vilâyetine) bağlı Lâdik kasabasından olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerinde babasının adı Abdülhamid olarak geçmesine rağmen Gustave Flügel'in 1835'te Keşfü'z-žunûn neşrinden başlayıp ondan sonra da devam eden bir hata ile Abdülmecid şeklinde belirtilmiş ve bu yanlışlık, aynı eserin M. Şerefettin Yaltkaya'nın neşrinde düzeltilmesine kadar (1941) çeşitli yayınlarda devam etmiştir. Recep Uslu, “Mehmed Çelebi (Lâdikli)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28 (İstanbul: TDV yay., 2003), 449.

kli'nin babasının ismi Abdülhamid olup eserinde bunu açıkça ifade etmektedir.¹⁷ Fakat bazı eserlerde bu isim Abdülmecid olarak kaydedilir. Kanaatimize göre Ahmed Sâfi, böyle bir hatada bulunmuş olabilir.

4.2. Udu Tarihi ve İcadı

Ud; Atlas okyanusundan, Basra körfezine kadar uzanan büyük bir coğrafyadaki İslam toplumlarında görülen en önemli ve eski çalgılardan biridir. İslamiyet'ten önce Araplar, mizhar, kirân ve muvattar adlarıyla tanınan çeşitli udlar kullanıyorlardı.¹⁸ Udu icadı hakkında bazı rivayetler mevcuttur. Bazı edvarlarda udu, mûsikî nazariyatını kuran ilk kişi olan Hz. Dâvud icat ettiği belirtilir. Beyt-i Makdis'teki odasında asılı duran bu ud; daha sonra Buhtunnasr'ın Kûdüs'ü yakıp yıkması ile kaybolmuş, daha sonra Aristo'nun öğrencisi olan İskender zamanında ortaya çıkmış hatta İskender tarafından da tekrar imal edilmiştir. Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi'ye göre ise udu Pythagoras icat etmiştir.¹⁹

Ahmed Sâfi Bey benzer rivayetlerin de bulunduğunu ekleyerek, udu icadı ile ilgili bilgiyi Merağî'nin *Şerh-i Kitâbü'l-Edvâr*'ından kısaca aktarır. Merâğî eserinde bunu şöyle hikâye eder:

Allah Hz. Âdem'i yarattıktan sonra ruha onun vücuduna girmeyi emreder, böylece Âdem'in nabzı harekete geçer. Yaratılan ilk insanın nabzının atışları eşit olduğu için, vücudunda ritim ve ses vardır, yani Âdem sese sahiptir ve bu Allah'ı ululamak için kullanılır. Âdem'in oğlu Şit'in de sesi güzeldir. Diğer oğlu Kâbil'in oğlu Lameş²⁰ de mûsikîyle ilgilenir ve udu icat eder. Ancak bu icat, çok acı bir olayın sonucudur: Lameş çok uzun yıllar yaşar. 50 karısı ve 100 cariyesi vardır, fakat gençliğinde hiç çocuğu olmaz. Ölümüne yakın, Sala ve Bern adlı iki kızıyla bir oğlu olur, ancak oğlu beş yaşına gelince ölür. Lameş, oğlunu kaybettiğinden dolayı çok üzülür ve Âdem'in cennetten kovulduğu sıradaki ağlamasına yakın biçimde gözyaşı döker. Daha sonra, çok sevdiği oğlunun cesedini her zaman görebilmek için bir ağaca asar ve bazen karşısına geçerek anısını belli eder, tekrar tekrar

¹⁷ Ruhi Kalender, "XV. Yüzyılda Türk-İslam Mûsikî Kuramı (Nazariyatı) ve Zeynü'l-Elhân fi İlmi't-Te'lif ve'l-Evzân, Mehmed Çelebi" (Doktora Tezi, Ankara Ü., 1982), 59.

¹⁸ Farmer, "Ud" *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 13 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 6-9.

¹⁹ Ahmet Hakkı Turabi, *Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Mûsikî Risâlesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 95-96.

²⁰ Udu icad edenin Lameş'in oğlu Cain olduğu da ifade edilir. Bk. Kadri Şençalar, *Ud Öğrenme Metodu* (İstanbul: Müzik Dünyası Yayınları, 1974), 6.

ağlar. Ağaçta çok uzun süre kalan cesedin çürümesi üzerine Lameş, cesedin asılı olduğu dalı keser, ondan oğlunun şeklini andıran bir çalgı yapar, yani; udu meydana getirir. Üzerine at kılları gerer ve çaldığı zamanlarda sürekli ağlar. Bir gün uddan çıkan seslere dayanamayarak ölür. Lameş'ten sonra udun şekli de değişir ve son biçimini alır.²¹

Ahmed Sâfi Bey, udun bir yönüyle de mûsikînin tesirini de konu edinerek Fârâbî hakkındaki meşhur hikâyeyi de kısaca aktarır. Bu hikâyeye göre Fârâbî ud ile insanları önce güldürmüş, sonra ağlatmış, sonra da uyutmuştur.²² Bunun haricinde çok daha öncesinde Pythagoras (M.Ö. 495), Eflâtun (M.Ö. 347) ve Aristo da (M.Ö. 322) ud benzeri çalgılarla benzer icralarda bulunarak insanları etkilemiştir. Eserde ayrıca Fârâbî'den 1200 sene önce yaşadığı belirtilen Timote isimli bir Grek filozofundan bahsedilmiştir. Bu kişinin, Aristo'nun savunucusu kabul edilen Themistius (ö. 387) olduğunu düşünüyoruz.

4.3. Uda İlâve Edilen Teller

Ahmed Sâfi Bey, *Sefinetü's-Sâfi'sinde* ud ile ilgili verdiği bilgilerde daha çok Fârâbî'den istifade etmiştir. Yukarıda görüldüğü gibi yer yer *Kitâbü'l-Mûsikâ'l-Kebîr*'den iktibaslar yapmıştır. Buna gerekçe olarak müellif, ud hakkında en kapsamlı bilgilerin bu eserde olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra ise kadîm uda eklenen ve Had ismi verilen beşinci telin, Fârâbî tarafından ilave edildiğini belirtmektedir. Müellifin görüşüne göre en kalın tel olan Bam, Yegâh sesine çekilir ve bu kadim udda en alt tel olan Zir'de serçe parmağı (Hınsır) baskısı ile Sünbüle perdesi elde edilir fakat çift oktavin tamamlanması için gerekli olan iki taninilik fark, parmak yerleri veya telin akordu değişmeden elde edilemez. Fârâbî bu eksikliği gidermek için uda Hâd isimli beşinci teli eklemiştir. Ahmed Sâfi Bey'in izahı bu şekildedir. Peki, Fârâbî'den önce udda beşinci tel yok muydu? Bu sorunun cevabını başka kaynaklardan bulmamız gerekiyor.

Fârâbî'den bir asır önce Kindî, mûsikî risâlelerinde farazî olan bir beşinci tel ilavesiyle udun ses aralığını iki oktava çıkarmakta ve bunu yaptığında yedişer sesteki iki oktavlık on beş ses elde etmektedir. Bunlardan asıl olan yedi sese,

²¹ Murat Bardakçı, *Marâgalı Abdülkadir* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1986), 116-17.

²² Fârâbî'nin bir saz ile meclistikeleri güldürüp, ağlatması daha sonra da korkutup uyutmasına dair bu türden hikayelere pek çok kaynakta rastlıyoruz. Bunlardan biri de İbn Hallikân'ın meşhur biyografi eseridir. Bk. Ebû Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve en-bâ'u ebnâ'i'z-zamân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997), 3: 80.

"neġâmü's-seb'u'l-evâil" (ilk yedi nota), onlardan türeyen bir oktavı üzerinde olanlara ise "neġâmü's-seb'u'l-evâhir" (son yedi nota) ismini vermektedir.²³ Pratikte ise uda beşinci teli ilâve eden ilk kişi Ziryab'dır.²⁴

Ahmed Sâfi Bey, uda ilâve edilen altıncı telin tarihinin kesinlik arz etmediğini ifade eder. Lâdikli'nin eserini incelediğinde nazarî sistemin hala Fârâbî'deki gibi anlatılmasından yola çıkarak, XV. yüzyılda henüz altı telli udun ortaya çıkmadığına kanaat eder. Dolayısıyla altıncı telin XV. yüzyıldan sonra ilâve edildiğini belirtir. Biz, Ahmed Sâfi Bey'in bu meseleyi iyice tahkik etmediğini düşünüyoruz. Çünkü XV. yüzyıl nazariyatçılarından Ali Şah bin Hacı Büke (ö. 1500?) *Mukaddimetü'l-Usûl*'ünde altı telli uddan bahsetmiştir.²⁵ Ayrıca XIV. yüzyılda Mısır Türk sultanlığında kaleme alınan *Kitâbü Keşfü'l-Hümûm*'da da çok daha fazla sayıda telleri bulunan udlardan bahsedilmektedir.²⁶

4.4. Ud Kelimesinin Etimolojisi ve Aksamına Dair Terimler

Ud kelimesinin aslı Arapçadır ve sarısabır veya ödağacı anlamındaki "el-ûd" (ayn-vav-dâl)dan gelir.²⁷ Kindî'ye göre ise, Arapçada "dal, parça" anlamındaki "ûd"dan gelir ve bu ud yörüngenin yarısına benzer. Ahmed Sâfi Bey, benzer izahlar yaparak ud kelimesinin a-ve-de kökünden gelmesi ile avdet manasına geldiğini, böylece tekrar aslına dönmeye işaret ettiğini ifade eder. Bu türden izahlar daha önceki eserlerde de görülür. Ahmed Sâfi Bey buna ek olarak ayrıca udun parçalarının isimlerini de teker teker izah eder. Çalgı bilim açısından önemli olan bu hususu vurgulayan müellif, udun aksamına dair bu terimlerin sözlüklerde bulunmadığını da ekler. Biz kaynak teşkil etmesi açısından bu kelimeleri aşağıda sıralayacağız.

Vech: Klavye.

Zahr: Klavyenin arkasında kalan ve avuç içi ile tutulan sap kısmı.

²³ Ahmet Hakkı Turabi, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996), 70.

²⁴ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fazlı Arslan, *İslam Medeniyetinde Mûsikî* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 30.

²⁵ Ahmet Çakır, *Ali Şah Bin Hacı Büke (ö. 1500?) ve Mukaddimetü'l-Usûl İsimli Eseri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 199.

²⁶ Mehmet Tıraşçı, *Kitâbü Keşfü'l-Hümûm ve'l-Kürab fi Şerhi Âleti't-Tarab İsimli Anonim Mûsikî Eseri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 67-69.

²⁷ CinuçenTanrıkorur, *Mûzik Kültür Dil* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 170.

Kas'a: Tekne.

Rakbe: Sap.

Enf: Eşik.

Bencâk: Burguluk.

Mestere: Burguluğun, üst eşik ile gaga arasında kalan içi boş olan uzunca kısmı.

Asâfîr: Burgular.

Hurûk: Burgu yuvaları.

Evtâr: Teller.

Fers: Köprü, alt eşik.

Rakne: Mızrabın kapağa vurulması için göğsün ortasına yapıştırılan kısım. Müellifin belirttiğine göre kastettiği kısım bağadan imal edilmektedir.

Şemse: Kapağın ortasında bulunan yuvarlak deliktir. İşlemeli ince ahşap ile örtülür ve udun ses kalitesini artırdığı gibi güzel de bir görüntü ortaya çıkarır.

Şemsiyât: Şemseden ayrı olarak üstünde ve altında bulunan kapaktaki küçükçe delikler. Bunlar da aynı şekilde işlemleri ince ahşap ile örtülür.

Barât: Tekneyi oluşturan dilimler.

Zahme: Bağadan yapılan mızrap.

Rîşetü'n-nesr: Kartal kanadı tüyünden imal edilen mızrab.

SONUÇ

Ahmed Sâfî Bey'in *Sefinetü's-Sâfî*'sinde mûsikî hakkında üç konu başlığı bulunduğunu belirtmiştik. Birinci bölüm de asıl figür ud sazıdır. Yukarıda ele alındığı gibi, uda ilâve edilen beşinci teli hakkında yanlış bilgiler içerse de konuyu ele alış tarzı dikkat çekicidir. Mesela Ahmed Sâfî Bey, özellikle XV. yüzyıldan sonra kaleme alınan edvârlarda sıkça gördüğümüz efsanevî hikâyelerden örnekler sunduğu halde bunların abartılı bir anlatımı olduğunu belirtir. Sonra da konuyu itidalli bir şekilde ele alıp bu hikâyelerin uydurma dahi olsa da tarihte ortaya çıkan mûsikî anlayışını yansıtmaya açısından önem arz ettiğini belirtir.

Müellifin neden yalnızca ud hakkında bir bölüm oluşturduğunu bilemiyoruz. Onca saz arasından neden udu seçti? Yahut mûsikî nazariyatına ve tarihine dair bilgiler vermek yerine neden ud tarihini ve yapısını ele aldı? Böyle bir soruyu XV. yüzyıldan önce kaleme alınan eserler için cevaplamak kolay olurdu. Çünkü bu tarihe kadar ud mûsikî nazariyatının izah edildiği temel çalgıydı. Fakat

XX. yüzyıla gelindiğinde bu özelliğini hele ki Osmanlı topraklarında çoktan kaybetmişti. Ancak kendi ifadelerinden yola çıkarak Fârâbî, Meragî ve Lâdikli gibi nazariyatçıların eserlerinden bahsetmesi sebebiyle böyle bir tercih yaptığını düşünebiliriz. Kanaatimizce bu başlıkta dikkat çeken en mühim hususlardan biri udun aksamına dair terim ve tabirlerin açıklanmasıdır. Çünkü müellifin de ifade ettiği gibi bunlar, sözlüklerde bulunmayan bilgilerdir ve halen günümüzde kapsamlı bir mûsikî sözlüğü kaleme alınmadığı düşünüldüğünde kıymet arz etmektedir.

Ahmed Sâfi Bey'in eserinde mûsikî hakkında ortaya koyduğu bilgilerin başka kaynaklardan iktibaslar yapmak suretiyle ele alındığını ve mûsikî dünyasına yeni bir bilgi ve anlayış getirmedeğini ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Arslan, Fazlı. *İslam Medeniyetinde Mûsikî*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Bardakçı, Murat. *Marâğalı Abdülkadir*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 1986.
- Çakır, Ahmet. "Ali Şah Bin Hacı Büke (ö. 1500?) ve Mukaddimetü'-Usûl isimli Eseri". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Farmer, Henry George. "Ud". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 13: 6-9. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Güray, Cenk. *Bin Yılın Mirası- Makamı Var Eden Döngü Edvar Geleneği*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2011.
- İbn Hallikân, Ebû Bekr. *Vefeyâtü'l-ayân ve en-bâ'u ebnâ'i'z-zamân*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mürâşî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şâirleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Kalender, Ruhi. "15'nci Yüzyılda Türk-İslam Mûsikî Kuramı (Nazariyatı) ve Zeynü'l-Elhân fî İlmi't-Te'lîf ve'l-Evzân, Mehmed Çelebî (Lâdikî)". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1982.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1954.
- Sâfi, Ahmed. *Sefinetü's-Sâfi*. 18 cilt. Mikrofilm Arşivi nr. 2096. Süleymaniye Ktp.
- Şençalar, Kadri. *Ud Öğrenme Metodu*. İstanbul: Müzik Dünyası Yayınları, 1974.
- Tanrıkorur, Cınuçen. *Müzik Kültür Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Tıraşçı, Mehmet. "Kitâbü Keşfü'l-Hümûm ve'l-Kürab fî Şerhi Âleti't-Tarab isimli Anonim Mûsikî Eseri". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Tosun, Necdet. "Kültür Tarihimize Işık Tutan Mühim Bir Kaynak Sefinetü's-Sâfi". *İlam Araştırma Dergisi* 2 (1996): 177-190.
- Turabi, Ahmet Hakkı. *Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Mûsikî Risâlesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.
- Uslu, Recep. "Mehmed Çelebi (Lâdikli)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 449. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Vassaf, Hüseyin. *Sefine-i Evliyâ*. nr. 2305-2309. Süleymaniye Kütüphanesi.